

Stavebněhistorický průzkum lidové architektury – metodika a její využití u objektů v Čisté čp. 97 a Trstěnici čp. 2

Vladislava Říhová, Zuzana Křenková

Klíčová slova: stavebněhistorický průzkum, lidová architektura, archivní průzkum, předbělohorská architektura

Problematika výzkumu venkovského stavitelství má v českém a moravském prostředí dlouholetou tradici jak na poli etnologie, tak v rámci dějin architektury. První průzkumy národopisného charakteru byly uskutečněny již v 19. století. Důsledněji byly rozvinuty převážně v souvislosti s přípravou a realizací Národopisné výstavy československé konané v roce 1895. Pražský výbor výstavy obeslal již roku 1891 regionální muzea a vlastivědné pracovníky výzvou, která vyústila ve vznik řady krajských přípravných výborů a především v realizaci 180 regionálních národopisných výstav. Pro prezentační účely v regionech i na celonárodní výstavě v Praze tehdy vznikala první zaměření lidové architektury, modely staveb a fotografická dokumentace.¹

Systematičtější pozornost tématu slibovaly meziválečné aktivity, které byly spojeny se založením Odboru lidových staveb při Národopisné společnosti československé. Předseda odboru architekt O. Vondráček uváděl budoucí zájemce do techniky dokumentace lidového stavitelství. Jeho spolupracovníkem byl také Václav Mencl, který už od roku 1925 začal s plošnými výzkumy venkovské architektury na území tehdejšího Československa, jež pak pokračovaly i v poválečné době např. v příhraničních oblastech.²

Organizované vyměřování památek lidové architektury v Čechách zahájila na popud historika umění a památkáře Zdeňka Wirtha Národopisná komise České akademie věd a umění (ČAVU). Akce začala v roce 1942 a trvala zhruba tři roky. Účastnil se jí také architekt Antonín Kurial, který v roce 1946 přenesl aktivity na Moravu (s několika málo českými výjimkami) a v dalším desetiletí se studenty architektury brněnského Vysokého učení dokumentoval památky v různých oblastech. Zprvu vznikající soupisy zachovaných objektů s jednotnou metodou schematické dokumentace postupně doplňovala detailní zaměření budov (půdorysy, řezy, nárysy). Grafickou dokumentaci provázely fotografie a kresby nebo zaměření detailů.³ Kromě Kurialových aktivit pokračovala v poválečném období dokumentace lidových památek v rámci výzkumných aktivit Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů (SÚRPMO), etnografických pracovišť, vysokých škol či památkových

ústavů.⁴ Lidové stavitelství začalo být sledováno v celém Československu v rámci plošných průzkumů památkového fondu a cíleněji během inventurních průzkumů vybraných okresů a pasportizace vesnických celků.⁵

Stavebněhistorický průzkum tradiční venkovské architektury

Důležitým krokem ve výzkumu lidových staveb byla důslednější analýza informací o stavebním vývoji jednotlivých objektů. V rámci SÚRPMO začaly vznikat první stavebněhistorické průzkumy památek lidové architektury.⁶ Od předchozích průzkumů se lišily především tím, že nedokumentovaly jen zachovaný fyzický stav památky, aby mohla být typologicky zařazena do vývoje lidové stavební kultury, ale věnovaly se jejímu výzkumu i v dalších oblastech, pokoušely se získat ikonografické doklady staršího vzhledu nebo informace o jejích dějinách. Standardní stavebněhistorický průzkum využíval i u vesnických staveb metodiku, která vykrystalizovala v počátcích činnosti SÚRPMO a která se v zásadě užívá dodnes.⁷ Její závaznou podobu, založenou na metodických pokynech Dobroslava Líbala a následně rozvinutou pracovníky ústavu, kodifikoval Petr Macek v publikaci *Standardní nedestruktivní stavebněhistorický průzkum* z roku 1998.⁸

Úkolem stavebněhistorického průzkumu je shromáždění a utřídění informací o konkrétní stavební památce či souboru staveb. Charakter průzkumu vychází vždy z konkrétních potřeb a podoby objektu, má však ustálenou strukturu. Ta pokrývá podrobnou rešerši pramenných zpráv a historické ikonografie, detailní stavební rozbor objektu a z nich vycházející analýzu stavebních dějin památky, popis etap vývoje a jednotlivých stavebních vrstev. Využívány jsou znalosti historických konstrukcí, dějin umění, typologie i technologií, metody pomocných věd historických a historie všeobecně. Nedílnou součástí elaborátu je obrazová dokumentace, která zachycuje na historických plánech, mapách či kresbách historický vývoj objektu, fotografiemi a zaměřením aktuální podobu stavby a grafickým zákresem do plánové dokumentace etapy stavebního vývoje

a zhodnocení objektu. Kritický přehled dosavadních informací a především nově zjištěné skutečnosti pomáhají formulovat závěrečné zhodnocení stavby a doporučení pro danou situaci. Závěry a hodnocení stavebněhistorických průzkumů nenahrazují vyjádření příslušných památkových orgánů, přináší však pro činnost těchto institucí výchozí podklady. Dobře provedený stavebněhistorický průzkum lze proto považovat za základní předpoklad pro úspěšnou obnovu historické stavby. Výsledný elaborát nemá jen své praktické využití v potřebách památkové péče, obohacuje poznání v rámci základního výzkumu. Je významnou součástí studia vývoje architektury a urbanismu.

Metodiku standardního stavebněhistorického průzkumu, která se rozvinula zejména ve vztahu k městským, resp. slohovým stavbám, nelze na venkovské stavitelství aplikovat zcela důsledně. Vývoj lidové architektury se ve svých projevech liší od slohových příkladů, které lze relativně jednoznačně klasifikovat a přiřadit na základě formálních znaků k jednotlivým slohovým periodám. Odlišnosti jsou dány časovým posunem lidového stavitelství oproti slohové architektuře a především dlouhým přetrváváním slohových projevů ve stavební praxi, kdy se na jediném objektu setkáváme s prvky různých slohových výrazů. Tato skutečnost se ve stavebněhistorickém průzkumu odráží zejména v úpravě legendy standardního grafického značení stavebního vývoje. Barevnou škálu užívanou pro románské, gotické a renesanční stavební etapy nahrazuje u památek lidového stavitelství fialový odstín jednotně označující předbělohorskou architekturu (do roku 1620). Na nejstarší časový horizont pak navazuje fáze sahající do roku 1800 a označovaná, ve shodě se zažitým standardem, oranžovou barvou (baroko). 20. století, oproti standardnímu značení, odlišuje etapu koncepčních či systematických úprav první poloviny 20. století (žlutě) a novodobé, vesměs destruktivní stavební změny realizované po roce 1945 (šedě).⁹

Také archivní výzkum v oblasti vesnického stavitelství má svá specifika plynoucí z omezené výpovědní hodnoty písemných pramenů. Archiválie, týkající se jednotlivých budov ve vsích, poskytují zprávy o změnách držení celých statků a jen málokdy se v nich odrazí stavební změny objektů. Pozemkové knihy informují o ceně celé usedlosti a z jejího případného kolísání můžeme jen výjimečně usuzovat na změny týkající se obytných budov, ty totiž v celkové částce sledující hlavně stav pozemků hrály jen malou roli. Kromě pozemkových knih, urbářů a katastrů potom společně s genealogy můžeme nahlížet i do soupisů obyvatelstva nebo seznamů duší, které nás mohou informovat např. o tom, zda v usedlosti v dané době existovala jedna nebo více obytných jednotek.

O samotné podobě staveb se nejvíce dozvídáme prostřednictvím map a plánů. Císařské otisky a indikační skici stabilního katastru jsou důležitým a často jediným pramenem, o který se lze poměrně spolehlivě opřít při sledování stavu budov v první polovině 19. století. Stejně zajímavou výpovědní hodnotu mohou mít i další mladší série katastrálních map, zvláště takové mapy, do kterých jsou zaneseny změny situací budov na stavebních parcelách.¹⁰ Na pomezí mapového díla a fotodokumentace potom stojí systematické vojenské letecké snímkování, které přináší pohled na změny struktury vesnice už od 30. let 20. století.¹¹

Podrobnější dokumentací jsou historické stavební plány. Ty se ale pro novostavby nebo přestavby vesnických domů většinou zachovaly až z pozdější doby. Naprosto výjimečně je můžeme v archivech velkostatků najít už pro 18. století, jen o málo častější jsou ve stejných fondech dokumenty z 19. století.¹² V archivech obcí se objevují většinou až plány ze začátku 20. století a i zde lze říci, že jejich nalezení je spíše výjimkou. O něco více úspěchů můžeme při průzkumu mít s vyhledáváním ikonografických pramenů. Kresebná dokumentace vlastivědných badatelů byla častá v 19. i na počátku 20. století, dokud ji nenahradila fotografie. Unikátní fotodokumentace lidových staveb se zachovala někdy i z konce 19. století,¹³ častější je ale až od 30. let 20. století, kdy vznikala v rámci různých dokumentačních akcí soustředěných na zachycení zanikajících stavebních objektů venkova. Při vyhledávání takové dokumentace se musíme obracet hned na několik míst – kromě fototék územních odborných pracovišť či generálního ředitelství Národního památkového ústavu, jsou to sbírky Etnografických ústavů AV ČR a Moravského zemského muzea, regionálních muzeí či spádových muzeí v přírodě, resp. skanzenů.

Vhodnou historickou fotodokumentací lze získat nejen v zázemí odborných institucí, ale také z místních zdrojů, od pamětníků, příbuzných majitele nebo sousedů. V případech širšího průzkumu jedné lokality bývá nejvhodnějším pomocníkem obecní kronikář nebo *písmák*, který má důvěru obyvatel a může získat dokumentační materiály z privátních alb. Na pozadí soukromých snímků se často objevují části objektů otočené do veřejného prostoru (uliční průčelí domů, stodol) a někdy i dvory usedlosti (např. u příležitosti domácích zabijaček). Takovým způsobem je možné získat přehled i o zaniklém srovnávacím materiálu z jedné obce, ovšem předpokladem podobné práce je důvěrné seznámení se s místní komunitou obyvatel. Stejným způsobem je možné najít žijící pamětníky nebo získat písemně zachycené vzpomínky týkající se tématu *jak se žilo a bydlelo* v dané lokalitě. Informace podobného typu ostatně často zachytily i oficiální záznamy obecních

nebo školních (méně již farních) kronik z meziválečné doby, v nichž nacházíme i nejednu výstižnou kresbu či půdorys.¹⁴ V oblasti Sudet musíme počítat s činností německých vlastivědných badatelů, kteří vlastním nákladem vydávají historické publikace o jednotlivých obcích, vycházející především z kronikářských záznamů vedených do roku 1945 (tzv. Heimatbuch). V malých muzeích, věnovaných jednotlivým regionům (tzv. Heimatmuseum), potomci původních obyvatel spravují cenný obrazový i textový materiál, někdy včetně modelů opuštěných domů a vesnic, plánů, kreseb, fotografií či popisů objektů nebo originálů předválečných obecních kronikářských záznamů.

I přes naznačené možnosti archivního výzkumu se u objektů venkovské architektury ve velkém množství případů musíme spokojit pouze s výsledky terénního průzkumu. Ten zahrnuje i sledování stavby v širším kontextu zástavby vesnice či regionu a seznámení se s jejími analogiemi. S ohledem na limity archivního studia a omezenou výpovědní hodnotu typologických analýz, vyplývající z charakteru lidového stavitelství, nabývá v oblasti výzkumu vesnické architektury na důležitosti mezioborová kooperace. Poznatky archeologických zkoumání přispívají znalostmi sídelních struktur a jejich proměn. Na základě studia destrukcí v terénu a výzkumu zaniklých i živých vsí přináší také cenné informace z vývoje jednotlivých usedlostí, změn stavebních konstrukcí a půdorysů domů. Data získaná dendrochronologickými průzkumy napomáhající v přesném datování konstrukcí staveb a etapizaci stavebního vývoje. Jsou jedinou metodou přinášející prokazatelné a exaktní datování stavebních prvků. Předpokladem úspěchu je pochopitelně správné zvolení míst pro odběry vzorků.

Průzkum usedlostí v Čisté a Trstěnici

Stavebněhistorické průzkumy roubeného domu a stodoly usedlosti čp. 97 v Čisté a usedlosti čp. 2 v Trstěnici proběhly během léta roku 2015. V obou případech výzkum determinovala mnohá specifika plynoucí ze stavebnětechnické situace objektů, úrovně jejich dosavadního poznání a dokumentace jejich stavu.

Průzkum domu a stodoly v Čisté vznikl v situaci, kdy byl připravován specifický druh záchrany obou dlouhodobě chátrajících objektů – transfer staveb na nové místo. Informace, získané během rozebírání budov, pomohly detailněji poznat jejich konstrukční podstatu. Spolu s výsledky dendrochronologického průzkumu pak umožnily důkladně etapizovat jejich stavební vývoj. Roubený dům byl z hlediska dendrochronologie analyzován již v rámci staršího průzkumu v roce 2002.¹⁵ Nová sondáž spolu s detailním zkoumáním rozebírané

stavby přinesla revizi a doplnění poznatků, které rozšířily znalosti i o mladších partiích budovy. Osvětlnila nejen dobu vzniku objektu (1616), ale také nejdůležitější etapy jeho proměny (přestavba domu po roce 1835; nový krov po roce 1937). Dosavadní interpretace některých částí stavby, prezentované v odborném tisku a ve starším stavebněhistorickém průzkumu, se ukázaly být mylné – přestavba centrální části domu s topeništěm není dílem 18. století, ale výsledkem stavební akce z doby po polovině 30. let 19. století. Při ní také vznikly nové, do roubené konstrukce dodatečně vložené trámové zárubně tří oken světnice, které se podařilo dendrochronologicky datovat. Jejich tesařská výzdoba – okosení s náběhy na překladu, byla dříve v odborné literatuře publikována jako výjimečný doklad podoby okenního ostění z počátku 17. století.¹⁶

Aktuální průzkum se též musel vyrovnat s publikovanou, ale nijak blíže nedoloženou hypotézou, že budova už v době svého vzniku představovala samostatně stojící výměnek.¹⁷ Rozbor domu a jeho částí tuto ideu nijak nepodpořil, stejně jako mlčení písemných pramenů. O výměnku usedlosti čp. 97 se sice poprvé dozvídáme už v roce 1660, ze záznamu však neplyne, že se jednalo o samostatný objekt. Kateřině staré Mutlové je na usedlosti výslovně pojištěno právo k bydlení, chovu krávy a ovce. Znovu se výměnek zmiňuje při prodeji domu v roce 1835, kdy si starý majitel Josef Forberger vymínil, že bude bydlet s manželkou a svobodnými dětmi ve výměnkářské světnici. Měli používat jeden teletník, jeden chlívek a místo ve stodole.¹⁸ Do stejné doby, kdy se usedlosti ujímá nový vlastník, je dendrochronologickým průzkumem datována jediná významnější přestavba roubeného domu, během které byl nově vyřešen kuchyňský provoz, upravena světnice a vybudován sklep.¹⁹ Předpokládáme, že teprve v této době se z bývalého hlavního obytného domu usedlosti stal výměnek. Nový majitel si postavil širší kratší, zřejmě též roubený dům v západním nároží usedlosti, který můžeme vidět na mapě stabilního katastru.²⁰ Dvě obytné jednotky ostatně zmiňuje i kniha Stavů dušníků z roku 1843, která ve výměnku eviduje bývalého majitele s novou manželkou a dvěma nezletilými dětmi.²¹

Průzkum usedlosti v Trstěnici se soustředil na vyhodnocení jejího stavebního vývoje. Největší pozornost ale věnoval nejstarší části – roubeným konstrukcím bývalého obytného domu a připojené podstáje. Byl realizován v situaci, kdy chátrající památka mizela během výzkumné práce. Některé prostory nebyly přístupné, jiné byly zaplněny destrukcemi stavebních konstrukcí.

Důležitým zdrojem průzkumu byl nebývale bohatý historický dokumentační materiál, který mapuje stavbu samotnou i badatelský zájem o ni už od konce 19. století.

Alois Jirásek v kresbě humenné podstáje trstěnického statku zachytil datum 1597 a díky jeho zájmu vzniklo i schematické zaměření celého souboru budov provedené snad v roce 1889. Objekt zdokumentovaly též dva dosud zachované modely určené pro národopisné výstavy v polovině 90. let 19. století. Jiráskem zachycené datum, dokládající na první pohled starobylý původ usedlosti a rodiny hospodáře, která zde sídlila, mohlo inspirovat i následující majitele k tomu, aby na dalších částech stavby provedli letopočty.²² Tak v roce 1827 označil Matěj Vejrych zcela přestavěný roubený dům nejen letopočtem, ale také svým jménem a jménem stavitele Schneidera. Navázal na něj Augustin Vejrych, když nechal v roce 1913 datovat nové kamenné chlévy,²³ a Karel Stráník, který zděný výměnek ve štítu označil datem 1930 a svými iniciálami. Majitelé tak zachytili nejen základní chronologii vývoje zástavby, ale především dlouhodobě reprezentovali potomkům svou činnost a zachovali na ni svébytnou památku.

Ačkoliv Jiráskem zapsané vročení 1597 už více než osm desetiletí neexistuje, je usedlost od konce 19. století v odborné literatuře považována za jeden z nejstarších příkladů domácí lidové architektury. Stavebněhistorický průzkum, podpořený výsledky dendrochronologické sondáže, sice potvrdil, že vznik části usedlosti můžeme skutečně klást na konec 16. století, z vlastní stavby tehdejšího obytného domu nebo hospodářského zázemí se však mnoho nezachovalo. Na základě vytyčení nejstarších roubených konstrukcí a v kombinaci s ikonografickými prameny (modely domu, plánová dokumentace) však bylo možné alespoň určit širší původního roubeného domu, charakter jeho konstrukce, podobu jeho severozápadní partie včetně štítu a stanovit rozsah zástavby dvora, radikálně přebudovaného během 19. a první poloviny 20. století.

Závěr

Metodika stavebněhistorického výzkumu vesnických staveb se používá od 60. let 20. století, a to v širším evropském kontextu. Je považována za v podstatě strukturální výzkum, jehož výsledky výrazně posunují pohled na venkovské stavitelství. Díky stavebněhistorickému průzkumu a jeho kombinaci s dendrochronologickou datací se naše vědomosti o lidové architektuře v poslední době výrazně prohloubily a rozrostly o znalost několika desítek tradičních venkovských staveb pocházejících v jádru z 15. až 17. století.²⁴ K této skupině lze připojit i námi zkoumané budovy. Průzkum ale není samoučelný, vždy byl chápán jako praktická činnost, jako součást předprojektové přípravy obnovy památek. Jeho primárním cílem je analýza konstrukcí stavby v souvislosti s pláno-

vanou rekonstrukcí a tento ideál sledovaly a chtěly podnitit i provedené výzkumy v Čisté a Trstěnici. I když ve druhém jmenovaném případě, usedlosti čp. 2 v Trstěnici, směřují nejstarší části stavby spíše k zániku než k obnově a novému zhodnocení. U průzkumu zdejšího roubeného domu se nám vybavila slova Václava Mencla, který už před desítkami let lámal hůl nad možnostmi záchrany památek lidového stavitelství a požadoval alespoň jejich důkladnou dokumentaci: „...dospěl jsem k přesvědčení, že to jediné, nač stačí síly jednotlivce, je starou lidovou architekturu v její plně šíři poznat, zachytit její památky v popise, v plánech a ve fotografiích (...).“²⁵ Cíl takové práce nebyl ani tehdy pouze vědecký. Dokumentace lidové architektury měla pomoci „...odhalit dnešnímu člověku její výtvarný smysl a historickou hodnotu“. Nedestruktivní stavebněhistorický výzkum je v současné době metodou, která dokáže nejen popsat stavební vývoj památky a připravit podklady pro její renovaci, ale může širokým souborem získaných poznatků přispět i k vhodné prezentaci objektu laické veřejnosti.

Poznámky

- 1 KAFKA, Josef (ed.). *Národopisná výstava československá v Praze 1895. Hlavní katalog a průvodce*. Praha: Nákladem Výkonného výboru, 1895; VAŘEKA, Josef. *Význam Národopisné výstavy československé pro studium lidového stavitelství*. In: *Lidová tradice, Přátelé k 85. narozeninám akademika Jiřího Horáka*. Praha: Academia, s. 233–238.
- 2 MENCL, Václav. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980, s. 5.
- 3 KURIAL, Antonín. O výzkumu a vyměřování lidové architektury na Moravě a na Slovensku. In: KURIAL, Antonín. *Katalog lidové architektury. Okres Gottwaldov I*. Brno: Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody, 1978, s. 8–12; ROŠTLAPIL, Václav (ed.). *Architekt Antonín Kuriál: Brno, Dům pánů z Kunštátu*, prosinec 1977. Praha: Svaz architektů ČSR, 1977.
- 4 Příkladem kombinace činnosti těchto institucí je např. popisná a měřičská dokumentace zapsaných lidových památek v Jihomoravském kraji, kterou zadalo brněnské Krajské středisko památkové péče a ochrany přírody SÚRPMO – plošný průzkum probíhal v letech 1967–1968. KOVÁŘŮ, Věra. Příspěvek k problematice záchrany lidového domu na Gottwaldovsku. *Památková péče*, 1971, 2, s. 101–110.
- 5 MENCL, Václav. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980, s. 5.
- 6 DOSTÁL, Petr. Průzkumy lidové architektury zpracované SÚRPMO. In: *Seminář o lidové architektuře*. Praha: Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, 1988, s. 47–55.
- 7 KAŠIČKA, František. *Stavebně historický průzkum*. Praha: České vysoké učení technické, 2002, s. 110–111.

- 8 Metodika vyšla poprvé v roce 1998 jako 14. svazek řady odborné a metodické publikace SÚPP, druhé vydání v roce 2001 vyšlo jako příloha časopisu Zprávy památkové péče (roč. 61). MACEK, Petr. *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum*, Praha 2001 [cit. 1. 10. 2015]. Dostupné z: <http://pamatky-facvut.cz/download/dokumenty/standardni.pdf>
- 9 PEŠTA, Jan. *Plošný průzkum lidové architektury a vesnických sídel*. Praha 2014 [cit. 1. 10. 2015]. Dostupné z: http://iispp.npu.cz/mis_public/publicDocumentDetail.htm?id=388920
- 10 Bohatá dokumentace je v Ústředním archivu zeměměřičství a katastru Zeměměřičského úřadu. Některé mapové a plánové celky jsou ke stažení online. [cit. 19. 3. 2016]. Dostupné z: <http://archivnimapy.cuzk.cz>, <http://www.mza.cz/indikacniskici>
- 11 Kontaminovaná místa [cit. 19. 3. 2016]. Dostupné z: <http://kontaminace.cenia.cz>
- 12 ŠKABRADA, Jiří. *Chalupy v Čechách na historických stavebních plánech /1*. Praha: Argo, 2014, s. 11.
- 13 URBÁNEK, Radim. Sběrka fotografií Vratislava Votrubce v Okresním muzeu ve Vysokém Mýtě. In: *Historická fotografie: sborník pro prezentaci historické fotografie ve fondech a sbírkách České republiky*. Hradec Králové: Muzeum východních Čech a Státní ústřední archiv v Praze 2, 2002, s. 5–10.
- 14 NÁPLAVOVÁ, Marie. Obecní kronika jako etnografický pramen. *Slovácko*, 2002, XLIV, 2002, s. 9–19.
- 15 Archiv SOVAMM, EBEL, Martin, ŠKABRADA, Jiří, SYROVÁ, Zuzana, SYROVÝ, Jiří a KYNCL, Josef. *Čistá čp. 97 (okres Svitavy) – výměnek vesnické usedlosti. Stavebně-historický průzkum*. Čistá, Brno, Praha 2002 [nepublikovaná pdf verze].
- 16 SYROVÁ, Zuzana a SYROVÝ, Jiří. Okna a dveře starých vesnických staveb na Vysočině. In: *Sborník 2. Okna a dveře*. Praha: Unicornis, 2004, s. 153–162.
- 17 Tamtéž, s. 153–162; Archiv SOVAMM, EBEL, Martin, ŠKABRADA, Jiří, SYROVÁ, Zuzana, SYROVÝ, Jiří a KYNCL, Josef. *Čistá čp. 97 (okres Svitavy) – výměnek vesnické usedlosti. Stavebně-historický průzkum*. Čistá, Brno, Praha 2002 [nepublikovaná pdf verze].
- 18 „Ausgeding macht dem Verkäuferherzustellenden Ausgedingstübel, ...ein Stückel Garten samt dem Bäumen, wie es die Vorfahrener genossen haben...“ SOA Zámorsk, Pozemkové knihy okresního soudu Litomyšl, kn. 52, *Grund- Verschreibungs Buch vor das Dorf Lauterbach*, f. 139.
- 19 Archiv ILKD, KYNCL, Tomáš. *Čistá čp. 97 – výměnek a polygonální stodola. Vyhodnocení dendrochronologického průzkumu konstrukcí*, 10. 7. 2015.
- 20 Císařský otisk mapy stabilního katastru, Čistá, 1839 [cit. 1. 10. 2015]. Dostupné z: http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/main/cio_query_01.html?mapno_cm=c1030-2
- 21 Státní okresní archiv Svitavy, Farní úřad Čistá, kn. 6, *Status animarum der Gemeinde Lauterbach von N. Noc. 1 bis 110 inclusive*, p. 200–201.
- 22 Podobné epigrafické prameny nejsou v prostředí lidových staveb výjimečné, ale z konce 16. století se jich zachovalo jen minimum. VAŘEKA, Josef. Datování lidových staveb. In: VAŘEKA, Josef a FROLEC, Václav. *Lidová architektura. Encyklopedie*. Praha: Grada, 2007, s. 34–35.
- 23 SEVERIN, Karel. Statek v Trstěnici u Litomyšle z roku 1597. *Archeologia historica*. 1987, 12, s. 304. Na domě se datum již nenachází, výstavba této části usedlosti byla ale ověřena v pramenech.
- 24 VAŘEKA, Josef. Teorie a metodologie. In: VAŘEKA, Josef a FROLEC, Václav. *Lidová architektura. Encyklopedie*. Praha: Grada, 2007, s. 300–302.
- 25 MENCL, Václav. *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia, 1980, s. 5.

Building-historical survey of vernacular architecture – methodology and its use for buildings No. 97 in Čistá and No. 2 in Trstěnice

Vladislava Říhová, University of Pardubice, Faculty of Conservation, Department of Humanities

Zuzana Křenková, University of Chemical Technology, Faculty of Chemical Technology, Department of Chemical Technology of Monument Conservation

Keywords: building-historical survey, vernacular architecture, archival survey, architecture of the period before 1620

Research into rural architecture has a long tradition in the Bohemian and Moravian milieu both in a field of ethnology and within the history of architecture. The first surveys of ethnological character were conducted already in the 19th century; they were more consistently developed above all in connection with the preparation and realization of the Czech-Slavonic Ethnological Exhibition held in 1895. The first measurements of rural architecture, models of buildings and photographic documentation came into existence at that time for presentation purposes both in the regions and at the nationwide exhibition. Inter-war activities promising more systematic attention were connected with the foundation of the Department of Vernacular Buildings of the Czech-Slavonic Ethnological Association and particularly with organized surveying of monuments of vernacular architecture, which was started by the Ethnology Committee of the Czech Academy of Sciences and Arts in 1942. The documentation of vernacular monuments continued in the post-war period within the research activities of the National Institute for Conservation of Historical Towns and Monuments (Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů, SÚRPMO), ethnographic workplaces and universities. Vernacular architecture started to be studied throughout Czechoslovakia within global surveys of the heritage fund and more purposefully during inventory surveys of selected districts and technical-economic documentation (passportisation) of rural units.

An important step in the research of vernacular buildings was a more consistent analysis of information about the building development of individual constructions. The first standard building-historical surveys of vernacular architecture monuments were conducted within the National Institute for Conservation of Historical Towns and Monuments. They utilised a methodology which had taken shape in the early days of activities performed by the SÚRPMO and which is principally used to this day also for rural buildings. However, the methodology of standard building-historical research, which has developed mainly in relation to urban buildings, or more precisely to buildings of a certain style, cannot be applied consistently to rural architecture. The archival

research in particular has its specifics and only a limited information value for the reconstruction of the building history of rural buildings. Archives provide information about the changes in the ownership of farmsteads as a whole, which rarely reflect building changes of the constructions. We learn the most about the appearance of the buildings from maps and plans. More detailed documentation is included in historical building plans, but we do not find many of them in the archives. The search for iconographic sources may be more successful, either in the form of the documentation drawn by national history and geography scholars from the 19th and early 20th centuries or of photographs. In view of the limits of archival research and of the limited information value of typological analyses resulting from the character of the vernacular architecture, interdisciplinary cooperation is gaining importance in the sphere of rural architecture research. The findings of the archaeological and dendrochronological research are particularly significant in this respect.

An established methodology of building-historical research of rural buildings has been used since the 1960s in a wider European context. It is basically considered a structural survey whose results have significantly shifted the view of rural architecture. Building-historical research and its combination with dendrochronological dating have significantly deepened our understanding of vernacular architecture, to which the knowledge of dozens of traditional rural buildings mostly coming from the 15th–17th centuries has been added. The buildings we have studied belong to this group. Moreover, the research is not an end in itself. It has always been understood as a practical activity, as a part of pre-project preparation for heritage conservation. Its primary aim is to analyse a building's constructions in connection with a planned reconstruction, and this ideal has been followed and supported also by the research conducted in Čistá and Trstěnice.

Non-destructive building-historical research of the timbered house and barn within the farmstead No. 97 in Čistá and of the farmstead No. 2 in Trstěnice was conducted in the summer of 2015. In both cases, the survey was influenced by numerous specifics stemming from

the structural situation of the two complexes, from the level of existing knowledge and from the documentation of their state. A decisive factor for the survey of the buildings from Čistá was the planned rescue transfer of the buildings, which made it possible to get more thoroughly acquainted with the constructional basis of the long dilapidating buildings and understand their building history with the help of dendrochronological analysis.

A specific of the survey of the farmstead in Trstěnice was unusually rich historical documentation material mapping not only the building itself but also the research interest in it since the late 19th century. Together with the field survey and the results of dendrochronological research, it provided an idea about the original form of a late 16th century farmstead.

Baugeschichtliche Untersuchung der bäuerlich-ländlichen Architektur – Methodik und ihre Durchführung bei den Objekten Čistá Hs.-Nr. 97 und Trstěnice Hs.-Nr. 2

Vladislava Říhová, Universität Pardubitz (Pardubice), Fakultät für Restaurierung, Lehrstuhl für Humanwissenschaften

Zuzana Křenková, Hochschule für Chemie und Technologie in Prag, Fakultät für chemische Technologie, Institut für chemische Technologie der Restaurierung von Denkmälern

Schlüsselwörter: baugeschichtliche Untersuchung, bäuerlich-ländliche Architektur, Quellenforschung, Architektur aus der Zeit vor 1620

Die Erforschung des ländlichen Bauwesens hat im böhmischen und mährischen Raum sowohl im Bereich der Ethnologie als auch der Architekturgeschichte eine langjährige Tradition. Erste ethnologische Erforschungen erfolgten bereits im 19. Jahrhundert. Sie wurden konsequenter überwiegend im Zusammenhang mit der Vorbereitung und der Gestaltung der im Jahre 1895 veranstalteten Tschechoslowakischen ethnographischen Ausstellung (Národopisná výstava československá) betrieben. Zum Zweck der Präsentation auf regionaler Ebene, sowie im Rahmen einer gesamt-nationalen Ausstellung entstanden damals die ersten Vermessungen der Bauten im ländlichen Raum, Baumodelle und fotografische Aufnahmen. Die Aktivitäten der Zwischenkriegszeit waren vielversprechend hinsichtlich der Systematisierung der Tätigkeit, denn es wurde die Abteilung für ländliche Bauten bei der Tschechoslowakischen ethnographischen Gesellschaft (Odbor lidových staveb při Národopisné společnosti československé) gegründet. Die Ethnografische Kommission der Tschechischen Akademie der Wissenschaften und Künste (Národopisná komise České akademie věd a umění) initiierte im Jahre 1942, dass Bauten im ländlichen Raum organisiert vermessen wurden. In der Nachkriegszeit führte man die Dokumentation der Werke der ländlichen Architektur im Rahmen der Forschungsaktivitäten des Staatsinstituts für Rekonstruktionen der denkmalgeschützten Städte und Objekte (Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů, SÚRPMO), der ethnografischen Arbeitsstellen und Hochschulen fort. Das ländliche

Bauwesen wurde in der ganzen Tschechoslowakei im Rahmen der Flächenuntersuchung des Baudenkmalbestands erforscht, gezielt dann während Inventarisierungen ausgewählter Bezirke und der Passportisierung von Dorfensembles.

Einen bedeutenden Schritt in der Erforschung der Bauten im ländlichen Raum stellte eine ausführlichere Analyse der Auskünfte über die Bauentwicklung der einzelnen Objekte dar. Im Rahmen von SÚRPMO entstanden die ersten herkömmlichen baugeschichtlichen Untersuchungen der Bauten im ländlichen Raum. Diese bedienten sich auch im Falle der Dorfbauten einer Methodik, welche sich in den Anfängen der Tätigkeit von SÚRPMO herausbildete und die im Grunde bis heute gebräuchlich ist. Diese Methodik der üblichen baugeschichtlichen Untersuchung, welche insbesondere in Bezug auf Bauten im städtischen Raum, resp. Bauwerken der einzelnen Stilepochen, entwickelt wurde, kann aber nicht konsequent auf das ländliche Bauwesen angewandt werden. Ganz spezifisch ist hauptsächlich die Erforschung der Quellenlage, welche für die Rekonstruktion der Bauentwicklung von Dorfbauten nur beschränkte Aussagekraft besitzt. Die Schriftstücke können Auskunft über den Besitzerwechsel von ganzen Gehöften bieten und beinhalten nur selten Informationen über Umbauten von den Objekten. Man erfährt daher über das Aussehen der Bauten am meisten in Landkarten und Plänen, eine ausführlichere Dokumentation bringen dann historische Baupläne, welche allerdings in den Archiven nur vereinzelt zu finden sind. Man hat

meistens mehr Erfolg in der Suche nach ikonographischen Quellen, seien es nun Zeichnungen und Skizzen der Heimatforscher aus dem 19. sowie beginnenden 20. Jahrhundert oder Fotografien. Hinsichtlich der Grenzen der Archivforschung und einer nur beschränkten Aussagekraft von typologischen Analysen, welche freilich durch den Charakter des ländlichen Bauwesens gegeben ist, wird im Bereich der Erforschung von Dorfarchitektur die fachübergreifende Zusammenarbeit wichtig. Zentral sind in dieser Hinsicht vor allem die archäologischen Erkenntnisse und die dendrochronologische Datierung.

Eine standardisierte Methodik der bauhistorischen Untersuchung der Bauten im bäuerlich-ländlichen Raum wird seit den 1960er Jahren gebraucht, sogar im breiteren europäischen Kontext. Sie wird eigentlich für Strukturforschung gehalten, deren Ergebnisse maßgeblich die Ansichten über das ländliche Bauwesen beeinflussen. Unser Wissen über die ländliche Architektur wurde in letzter Zeit dank der baugeschichtlichen Untersuchung und deren Zusammenspiel mit der dendrochronologischen Analyse einschneidend vertieft und um Kenntnisse über einige Duzende der traditionellen ländlichen Hausbauten erweitert, deren Kern aus dem 15.–17. Jahrhundert stammt. Dieser Gruppe lassen sich auch die von uns erfassten Gebäude anrechnen. Die Erforschung dient aber keinem Selbstzweck, sie wurde immer als praktische Tätigkeit aufgefasst, als Bestandteil von Vorarbeiten zur Erneuerung des jeweiligen Baus. Sie zielt primär auf die Analyse der Baukonstruktionen im

Zusammenhang mit der geplanten Erneuerung. Diesem Ideal folgten auch die vorgenommenen Untersuchungen in Čistá und Trstěnice und wollten durch dieses Ideal auch begeistern.

Nichtdestruktive baugeschichtliche Untersuchungen des Blockhauses und der Scheune vom Bauernhof Hs.-Nr. 97 in Čistá und des Bauernhofes Hs.-Nr. 2 in Trstěnice wurden während des Sommers 2015 ausgeführt. Die Untersuchungen wurden in beiden Fällen durch viele Spezifika determiniert, die sich aus dem bautechnischen Erhaltungszustand, dem Maß ihrer bisherigen Erforschung und Erfassung ihres Bauzustandes ergaben. Im Falle der Bauten in Čistá war die bereits sich in Phase der Vorbereitungen befindende und die Bauten rettende Transferierung für die Untersuchung maßgebend. Sie ermöglichte nämlich, eingehend die konstruktiven Elemente von langfristig baufälligen Bauten kennenzulernen und zusammen mit der dendrochronologischen Untersuchung genau die Baugeschichte von diesen Objekten zu erfassen. Die Untersuchung des Gehöftes in Trstěnice zeichnete sich durch außergewöhnlich reiches historisches Dokumentationsmaterial aus, welches sowohl über den Bau als auch über das dieses Objekt umgebende Interesse der Forscher seit dem ausgehenden 19. Jahrhunderts Auskunft gab. Anhand der Terrainforschung und Ergebnissen der dendrochronologischen Analyse konnte außerdem das Aussehen der ursprünglichen Hofstelle aus dem ausgehenden 16. Jahrhundert rekonstruiert werden.